

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Уточнено сутність поняття "трансформація" та досліджено чинники трансформації системи управління в сільському господарстві України

Ключові слова: аграрні підприємства, трансформація, економічна система

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в державі пов'язано з трансформацією соціально-економічних відносин у всіх сферах діяльності, у тому числі і в аграрному секторі, що супроводжується посиленням процесів глобалізації та інтеграції, та вимагає нових методів управління. Тому для України, яка за висновком Міжнародного Економічного форуму про конкурентоспроможність економік країн світу, посідала у 2008 р. 86 місце з 108 розвинених країн, необхідна прискорена трансформація аграрного виробництва та її науково-теоретичне дослідження. Функціонування аграрних підприємств залежить в першу чергу від ефективності управлінських рішень, та відбувається на фоні постійних змін навколишнього середовища і накопичення перетворень перехідного етапу. Це вимагає впровадження нових методик управління, які б відповідали вимогам відкритості, оперативності та адекватності. Управління повинне зводитись до забезпечення його основної функції в процесі розвитку сільського господарства в майбутньому. Проте трансформаційний розвиток аграрних підприємств стримується неготовністю системи управління: основні закономірності управління склалися ще в радянські часи існування колгоспів та радгоспів, що не відповідає сучасним вимогам і не стимулює прискорення розвитку аграрних підприємств.

Стан вивчення проблеми. Недосконалість механізму управління в аграрних підприємствах негативно позначається на підвищенні ефективності функціонування підприємств в умовах нестабільної економіки. Для забезпечення високих показників діяльності підприємств необхідно створити ефективний механізм управління який буде сприяти досягненню високої економічної ефективності, розширеного відтворення та передбачатиме подальший напрямок розвитку системи.

Метою дослідження є визначення сутності поняття "трансформація" та виявлення особливостей трансформації системи управління в сільському господарстві України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії управління підприємствами зробили вітчизняні та зарубіжні вчені – В. Андрійчук, І. Ансофф, Ф. Беккер, Ф. Бутинець, М. Гладій, М. Дем'яненко, П. Друкер, О. Кочетков, М. Кропивко, А. Кулипанов, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, М. Мескон, Ю. Наумов, С. Оддонел, М. Поліщук, П. Саблук, Г. Саймон, В. Ситник, В. Ткаченко, Е. Фірсов, Ю. Цал-Цалко, Г. Чорний, І. Шепель, О. Шпичак, В. Юрчишин. Водночас, за наявності великої кількості слушних думок та пропозицій висловлених у науковій літературі, відсутні комплексні дослідження особливостей трансформації системи управління в аграрних підприємствах України.

Викладення основного матеріалу. Побудова ефективної системи господарювання АПК потребує зміни пріоритетів і технологій в управлінській діяльності, що має сприяти підвищенню ефективності функціонування системи управління, покращення професійного рівня управління економікою, функціонування держави на найсучасніших засадах та входження її у світове господарство.

Управління економікою аграрних підприємств України і у минулому, і в даний час знаходиться у зоні інтерференції двох діалектичних трансформаційних процесів. Перший з них обумовлений створенням національного аграрного ринку, який би дозволив вирішити цілу низку внутрішніх проблем, зокрема, проблему продовольчої безпеки. Другий – це процес посилення інтеграційних процесів у світі, що також

відповідає довгостроковим інтересам України, оскільки загальна мета аграрної реформи в країні – інтеграція до основного руслу цивілізації, світової системи економічних, соціальних і культурних зв'язків. При цьому сучасний ринок має специфіку, обумовлену другим перехідним процесом, який має універсальний характер. Йдеться про перехід світової економіки до індустріальної і постіндустріальної фази розвитку, що обумовлює глобальні соціально-економічні зміни. Для України, розвиток якої з початку 90-х рр. ХХ ст. знаменувався намаганням досягти адекватного рівня інтеграції із західноєвропейськими та північноамериканськими країнами, характер трансформацій об'єктивно визначається тим, наскільки можливо досягти найхарактерніших ознак розвинутого суспільства [2]. Для сучасних аграрних підприємств це означає глибoku трансформацію в соціально-економічному житті, проте завдяки цьому підприємства зможуть орієнтуватися на досягнуті критерії аграрного розвитку.

Відмітимо, слово "трансформація" походить від латинського *transformare* – перетворювати [5]. Трансформація – це дія або процес зміни форми, вигляду, природи або характеру суспільства або окремої структури [12]. Оскільки перетворенню піддаються всі сторони соціуму, то в літературі пропонується термін "системна трансформація", під якою розуміють поступові зміни, перетворення суспільних структур, в рамках яких можуть співіснувати паралельно як старі, так і нові елементи. При цьому відбувається поступова трансформація колишніх структур в нові, виникають нові соціальні структури [7].

Доктор філософських наук З. Голенкова говорить про те, що поняття "трансформація" досить часто вживається для позначення тих процесів, що сьогодні відбуваються в колишніх соціалістичних країнах. Цим терміном, як і терміном "модернізація", прагнуть підкреслити неідеологічний характер змін, що відбуваються, але в реальності ці поняття несуть у собі різну базу ідеології. Якщо для одних трансформація – це позитивний процес, який варто всіляко підтримувати, у результаті якого вчорашні країни соціалізму повинні повернутися до числа нормальних, демократичних цивільних суспільств, що ефективно розвиваються. То для інших трансформація – це процес негативний, руйнівний, нав'язаний ззовні, що привів до невідповідності економіки, суспільного порядку і духовних основ цих суспільств" [1].

На думку Стеблякової Л.П. трансформація припускає зміну компонентів, параметрів, пропорцій, зв'язків економічної системи, які, накопичуючись, зумовлюють перехід її в новий якісний стан. Трансформація – це не просто саморозкриття системи, актуалізація закладених в ній потенцій, зміна станів, форм функціонування. Завдяки трансформації система управління виходить на інший рівень функціонування, перш недоступний і неможливий для неї, змінюючи при цьому свою організацію. Трансформація представляє собою об'єктивно-суб'єктивний процес, з одного боку, відбувається відповідно до об'єктивних законів, а з іншого – ініційований і регульований суб'єктами з метою його прискорення і надання йому певної спрямованості [10].

"Трансформація, – на думку С. Катаєва, – визначає новий вимір світу, а не підкоряється канонам. У стабільному суспільстві зміни мають передбачувані результати. У суспільстві, що трансформується, немає сталих зв'язків між елементами, тому наслідки змін передбачити практично неможливо, а отже, росте ризик помилки" [4]. Таку ж оцінку явищу трансформації дає Г. Михальченко: "...трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій у

будь-якому напрямку: уперед, назад, убік, по колу, тощо..." [6]. Тому, трансформація є неминучим явищем. Категорія "трансформація" дає можливість виражено охарактеризувати сутність процесів, що відбуваються в суспільстві. При такому підході уникають, з одного боку, зайво катастрофічних оцінок сучасності, а з іншого боку – схильності до безоглядно оптимістичних прогнозів [6].

Отже, на нашу думку, трансформація управління – це процес зміни сутнісних компонентів соціуму, що призводить до переходу від традиційних поглядів, способів та методів управління підприємством до більш досконалого рівня управління відповідно до вимог часу та змін в життєвих стандартах.

Слід відмітити, розвиток управління, як мистецтва і теорії, проходив еволюційним шляхом, і характеризувався неперервністю, а також відображав логіку і послідовність змін. Причому таких змін, котрі відбувалися в усій системі соціально-економічних та політичних відносин, але, насамперед, у виробничих зв'язках [9]. Адміністративно-командна система того часу була заснована на жорстких економіко-правових відносинах. Аграрний сектор як підгалузь народногосподарського комплексу майже не приймав участь в товарно – грошових відносинах. Сільське господарство в умовах обмежених товарних відносин було найбільш керованою підгалуззю економіки. Методи адміністративного керування використовувались і в державному, і в господарському управлінні.

Економіка України, як і інших держав, що утворилися після розпаду СРСР, перебувала в процесі трансформації, який характеризують як перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки. Трансформація системи управління з командно-адміністративних методів в ринковій відбулася в усій системі аграрного господарювання, що спричинило незворотні наслідки.

Потенціал господарювання, накопичений при тоталітарній економіці не відповідав ідеології ринкової економіки. З переходом у ринкову економіку існуючий режим показав повну нездатність швидко відреагувати на зміни, що відбуваються, і адаптуватися до нових умов господарювання [3]. Аграрні підприємства виявилися не підготовленими до вимог ринку та неспроможними швидко і ефективно реагувати на його потреби, що призвело до зниження їх конкурентоздатності та стало причиною повільного економічного зростання.

За час існування України як незалежної держави відбулося поглиблення структурної кризи в економіці. Глибина кризових потрясінь економіки України та інших країн колишнього СРСР і східноєвропейських країн, яка припала на другу половину 80-х – початок 90-х років, зумовлена не тільки деформаціями командно-адміністративної системи. Ці економічні потрясіння були пов'язані з необхідністю докорінного технологічного переозброєння виробництва, викликаного новим етапом науково-технічної революції [8]. Тобто трансформація системи управління в вітчизняних аграрних підприємствах пов'язана з ситуацією двоякого характеру. З одного боку ринкові відносини будуються на потенціалі підприємств, що був створений на засадах управління науково-адміністративної системи [9]. З іншого – застосування даного потенціалу відбувається відповідно до сучасних положень науки управління з застосуванням економіко-математичних моделей та комп'ютерних технологій. Отже, механізм управління сільськогосподарськими підприємствами повинен поєднувати сучасні положення науки і враховувати особливості процесів трансформації в аграрному секторі.

Слід відмітити, перехід до ринкової економіки сам по собі не розв'язує проблем аграрних підприємств. Перспективи розвитку полягають у підвищенні ефективності системи управління шляхом використання досягнень науки, наукоємного виробництва, програмованих технологій, інновацій, зацікавлення працівників у підвищенні продуктивності своєї праці, зменшення зайнятості. Водночас слід зазначити, що вітчизняне аграрне виробництво України на відміну від промисловості характеризується значно вищою адаптивністю до здатності збільшувати обсяги експорту сільськогосподарської продукції з огляду на те, що за нашими дослідженнями на прикладі аграрних підприємств Коростишівського району Житомирської області до 72% продукції рослинництва і 44% – тваринництва мають досить високий рівень конкурентоспроможності. Проблема полягає в низькій ефективності вітчизняного маркетингу та торговельних можливостей.

Головним завданням трансформації системи управління є сприяння підвищенню конкурентоспроможності підприємств, покращенню їх ефективності господарювання та спроможності виходу зі своєю продукцією на міжнародні ринки.

В таблиці 1 наведемо чинники трансформації системи управління в аграрних підприємствах.

Таблиця 1. Чинники трансформації системи управління в аграрних підприємствах

Природа	Чинники системи трансформації	
	зовнішні	внутрішні
Організаційна	Політична нестабільність; зміна законів; кон'юнктури ринку; мікро- та макросередовище; поява нових форм власності	Зміна концепції управління; спеціалізації; диверсифікація; інтеграція
Економічна	Продовольча безпека; зміна цін на ресурси; зміна попиту на товари або послуги; рівень фінансового забезпечення населення	Зміна (зниження) рентабельності підприємств; конкурентоспроможність
Науково-технологічна	Науково-технологічний прогрес; програмовані технології; наукоємне виробництво; інновації; ноу-хау; нові інформаційні технології	Система інформаційного та комп'ютерного забезпечення; застосування інновацій.
Соціальна	Рівень зайнятості населення; якість життя населення; вплив демографічних чинників	Зміна керівництва; зміна методів управління; оновлення кадрів

Досвід показав що при трансформації системи управління в аграрних підприємствах важливе значення має одночасний і рівноцінний розвиток економічних, організаційних, науково-технологічних та соціальних факторів. Таке поєднання призведе до застосування комплексу принципів управління, що створить умови для підвищення ефективності діяльності аграрного сектору.

За умов трансформації системи управління в аграрних підприємствах і формування ринку відбулися істотні зміни у відносинах власності, спрямовані на формування власника на селі, набули розвитку різні приватно-орендні форми господарювання, започатковано процеси формування ринку землі. Ці зміни ґрунтувалися на прийнятих Верховною Радою України законах "Про власність", "Про приватизацію державного майна", "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)", "Про приватизаційні папери". Дані закони передбачають заходи для здійснення передачі майна, що перебуває у державній власності на

користь фізичних та недержавних юридичних осіб, а також для переходу від монополії держави на привласнення засобів, результатів виробництва і управління ними до різноманітних форм власності, тобто йдеться про широке роздержавлення власності та приватизацію підприємств. Відбулося значне скорочення державного сектору економіки і зменшення державного втручання в економіку. Отже, приватна власність, яка є одним з основних елементів ринкової економіки, сформувала в сучасних умовах нову систему економічних відносин.

Трансформація системи управління є динамічним процесом, оскільки її форми та функції залежать від багатьох чинників: політики держави, оточуючого мікро- та макросередовища, масштабу підприємства, його конкурентоздатності, фінансового забезпечення, динамічності господарювання, можливого ризику, розвитку трудового потенціалу тощо.

Досліджуючи процес трансформації економіки можна виділити наступні зміни в державі:

- зменшення частки державної власності та збільшення приватної;
- збільшення частки вкладу приватної власності у створенні ВВП;
- послаблення впливу державного контролю за господарською діяльністю приватних підприємств;
- збільшення кількості середніх та малих підприємств;
- посилюється вплив зміни кон'юнктури світового ринку на національну економіку держави;
- розширилася мережа ринкової інфраструктури щодо обслуговування господарської діяльності аграрних підприємств (банки, інвестиційні фонди, брокерські контори, фондові й валютні біржі, рекламні агентства, страхові та інвестиційні компанії, фонди профспілок та інших громадських організацій, консалтингові компанії тощо).

Система управління завжди була і залишається одним з основних чинників розвитку аграрного сектору та підвищення його ефективності функціонування. Розвиток аграрних підприємств та правильна організація розподілу управлінських функцій сприятиме глибоким соціально-економічним перетворенням на селі, формуванню принципово нових способів мислення та буття, зростанню ефективності й конкурентоспроможності підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Трансформаційні процеси в сільському господарстві України виявили багато нових проблем в системі управління та діловій співпраці між підприємствами. Підвищилась роль людського фактору як ключового чинника системи управління при створенні умов для забезпечення стабільного економічного зростання аграрних підприємств. Відсутність в аграрному секторі стратегічної спрямованості є наслідками нинішньої політичної ситуації, нестабільного стану економіки та змін в законодавстві, що може викликати перешкоди в роботі, відсутність можливості погасити свої боргові зобов'язання та банкрутство. Основною проблемою трансформації системи управління в аграрних підприємствах є зниження конкурентоспроможності та ефективності функціонування аграрного сектору. Аграрні підприємства можуть досягнути успіху лише шляхом побудови стратегії розвитку та відповідної до неї системи управління, що дозволить підвищити шанси в конкурентній боротьбі. Ключовим завданням такої стратегії має бути дотримання рівноваги між діловою активністю підприємства, впровадженнями змінами та існуючим позитивним досвідом. Одночасно необхідно брати до уваги якісну, кількісну та структурну природу системи управління. При застосуванні того чи іншого методу управління важливо враховувати мікро- та макросередовище в якому існує підприємство, особливості його потенціалу та вимоги до досліджуваної системи. Система управління аграрними підприємствами в Україні повинна відповідати соціальним, політичним та психологічним аспектам розвитку держави та побудові національної програми розвитку ринкової економіки. На перспективу подальші дослідження повинні бути направлені на визначення ролі аграрного сектору в процесі формування національної економіки та визнання за кордоном. Дуже важливо підібрати дієву систему управління, яка б сприяла соціальному та економічному розвитку сільського господарства.

Список використаних літературних джерел:

1. Голінкова З.Т. Динамика социоструктурной трансформации в России [Текст] / З.Т. Голенкова Социологические исследования [Социс]: Ежемес. науч. и обществ.-полит. журн. / РАН; Ж.Т. Тощенко (гл. ред.). – 1998. – № 5. – С. 77-84. – ISSN 0132-1625.
2. Інституціональні основи розвитку аграрної економіки: Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.07.02 [Електронний ресурс] / О.О. Мороз; УААН. Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". – К., 2006. – 34 с. – укр. 3. Картохіна Н.В. Вплив трансформаційних процесів на становлення національної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-2/Kartohina_208.htm
4. Катаев С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис / Інститут соціології НАН України. – 2000. – № 1. – С. 76-81.
5. Минаев В.Ф. Соотношение слова и изображения в телевизионной журналистике // Вест. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. – 1969. – № 2. – С. 24-31.
6. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н.И. Михальченко. НАН Украины; Институт социологии {Киев}; АПН Украины; Институт высшей школы {Киев}. – К., 2001. – 440 с.
7. Подольська Є.А. Соціологія: 100 питань 100 відповідей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/15840720/sotsiologiya/sotsiologiya_100_pitan_100_vidpovidey_podolska_yea
8. Структура теорії управління та сучасні тенденції її розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / http://revolution.allbest.ru/management/00011808_0.html
9. Теоретико-методологічні основи та інструментальні засоби системного управління підприємствами: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.06.01 [Електронний ресурс] / Б.М. Мізюк; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2003. – 34 с.: рис. – укр.
10. Трансформация экономических систем: теория и практика: Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.01 [Електронний ресурс] / Л.П. Стеблякова; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2006. – 34 с. – рус.
11. Трансформація земельних відносин і стратегія розвитку сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 [Електронний ресурс] / П.Ф. Цигігал; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х., 2008. – 20 с – укр.
12. Щегельська О. Трансформація: з чого почати? // Управление компанией. – 2000. – № 19-20. – С. 42-58.

ВОЛЬСЬКА Вікторія Валентинівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри бухгалтерського обліку Житомирського національного агроекологічного університету.

Наукові інтереси:

- проблеми управління в аграрних підприємствах
- управлінський облік.

Стаття надійшла до редакції: 14.07.2012 р.